

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3316>

Number: 47 , p. 215-233, Summer I 2016

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

03.02.2016

30.06.2016

MUHAMMEDIYE VE ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN'DE ORTAYA KONULAN PEYGAMBER TASAVVURLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

*A STUDY ON THE UNDERSTANDINGS OF THE PROPHET IN THE
MUHAMMEDIYE AND ENVÂRU'L-ÂŞİKÎN*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öz

Bu çalışmada “Muhammediye” ve “Envâru'l-Âşikîn”de ortaya konulan peygamber tasavvurları ve bunların müslüman Türk halkının dinî anlayışlarına etkileri konusu ele alınmıştır. Nitekim her iki eser, yaklaşık beş buçuk asır boyunca müslüman Türk halkı tarafından ilgiyle okunmuş, bir başucu kitabı olarak görülmüş ve Türklerin dinî anlayışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Her iki kitabın müellifi Bîcan kardeşler, mezkûr eserlerinde rivâyetleri nakle-derken tenkit süzgecinden geçirmediği, kitaplara girmeyi başaran her rivâyeti doğru kabul ettikleri ve bunları olduğu gibi alıp aktardıkları için yanlış tasavvurların ortadan kaldırılmasına herhangi bir katkı sağlayamamışlardır. Bu nedenledir ki, kendilerini okuyanların/ dinleyenlerin beyinlerine yanlış mesajlar vermekten de kurtulamamışlardır. Dolayısıyla her iki popüler eserde de bolca tekrarlanan yanlış peygamber tasavvurlarının menfi etkilerini ortaya koyacak, müslümanların algı dünyalarına verdiği zararları tespit edecek ve sağlıklı çözüm önerileri sunacak kapsamlı ilmî çalışmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü zayıf ve mevzû hadislerle dayandırılarak oluşturulmuş yanlış peygamber tasavvurları, müslümanların zihin dünyalarına olumsuz mesajlar vermekte ve İslâm'ın özüne aykırı anlayışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu tasavvurlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de müslümanların Hz. Muhammed'i ve diğer peygamberleri hak ettiği şekilde değerlendirebilmelerine engel teşkil etmektedir. Doğru bir peygamber anlayışının ikâme edilebilmesi için Kur'ân ve sünnet bütünlüğü içinde

¹ Bu makale, 15-17 Mayıs 2015 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta düzenlenen “Nübüvvet Algıları ve Medeniyet Tasavvurları” Sempozyumunda sunulan “Peygamber Tasavvurunun Müslüman-Türk Halkının Dinî Anlayışlarına Etkisi (Mehmed Bîcan'ın Muhammediye Adlı Eseri Özelinde Bir Değerlendirme)” adlı tebliğin “gözden geçirilmiş ve değişiklik yapılmış” şeklindedir. Makalenin şekil ve içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli hakemlere teşekkürü borç bilirim.

meselelere yaklaşılması ve konunun derinlemesine analiz edilerek mezkûr tasavvurların gerçek değerlerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammediye, Envâru'l-Âşikîn, Peygamber, Din, Hadis

Abstract

In this study, the understandings the Prophet and its influence on the Islamic understanding of Muslim Turkish people in “Muhammediye” and “Envâru'l-Âşikîn” was studied on. For that reason, both works have played an important role in shaping of conceptions of the Prophet, have been seen as a bedside book, have been read with interest by the Muslim Turkish people for about five and a half century.

Bican brothers, the authors of both books, have not mentioned the filter of criticize the narretives when they narreted in their Works. They accepted each narrative in the books true. They transfered them as they were. Therefore they did not provide any contribution the elimination of these envisages. This is why, they could not get rid of the wrong messages to listeners and readers. Thus, it was understood that there are the need of the scientific studies which will reveal the negative effects of the wrong envisages regarding with Prophets repeated in both popular Works, will identify the damages to the World of the perceptions of Muslims and offer solution proposals.

Because, it was finally found out that the wrong understanding Prophet depending on both weak and fabricated hadiths had given wrong messages to Muslims subconscious/perceptions and led to contrary understandings to the spirit of Islam. This type of wrong understandings of the prophet are stil reasoning for Muslims to evaluate and understand Muhammad and the other prophets correctly such as in the past. Thus, it is required that to approach the issues in the integrity of the Qur'an and Sunnah, these wrong understanding the prophet must be made a neutral evaluation and reveal to the real values with scientific studies in order to eliminate the negative approaches that placed in the minds of people.

Keywords: Muhammediye, Envâru'l-Âşikîn, Prophet, Religion, Hadith

GİRİŞ

Hz. Muhammed, Yüce Allah'ın gönderdiği tüm insanlığın tanınması gereken son elçidir. Artık ondan sonra başka peygamber gelmeyecektir. O, Allah tarafından kendisine inzal edilen Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara tebliğ ve beyan etmiş, kendisi de bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Müslümanların Allah ve peygamber tasavvurlarının şekillenmesiyle ilgili ondan gelen sahih hadislerin yanı sıra, bu konuda uydurulmuş rivâyet ve kıssalar da bulunmaktadır. Bu tür haberler, müslümanların büyük bir çoğunluğunun Allah ve peygamber anlayışlarını menfî anlamda etkilemiştir. Dolayısıyla doğru bir peygamber anlayışının ikâme edilebilmesi için söz konusu rivâyet, mitoloji ve kıssaların neden olduğu “algı ve yaklaşımlar konusunda yapılacak ilmî çalışmalara” ihtiyaç vardır.

Makalemize konu olan “Muhammediye” ve “Envâru'l-Âşikîn” adlı eserlerin müellif-

leri Yazıcıoğlu Mehmed Bican (ö. 855/1451) ve kardeşi Yazıcıoğlu Ahmed Bican (ö. 871/1466'dan sonra) XV. Yüzyılda Gelibolu'da yaşayan ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) tasavvuf anlayışından oldukça fazla etkilenen iki Türk mutasavvıfıdır.²

² Her iki kardeşle ilgili ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Hoca Saadettin. (1992). *Tâcü't-Tevârih*, Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: V, 99; Mecdi Efendi, (1269). *Terceme-i Şakâik-i Nûmâniyye*, Basım yeri yok; Tabhâne-i Âmire, s. 128; İsmail Paşa. (1955). *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul: II, 574; Ömer Rıza Kehhâle. (1957). *Mu'cemü'l-Müellifin*, Şam: I, 179; Bursalı Mehmed Tahir. (2000). *Osmanlı Müellifleri*, Haz.: Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Ankara: I, 16-17; Banarlı, Nihat Sâmî. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: s. 488; Danişmend, İsmâil Hâmî. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: I, 299; Mengi, Mine. (2000). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Tarihi-Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 129-130; Gölpınarlı, Abdülbaki. (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: s. 39; Adıvar, Adnan. (1943). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: s. 14; E. J. W., Gibb, (1907). *A History of Ottoman Poetry*, Londra: I, 390, 392, 395, 396, 406; Uzun, Mustafa, (2005). *Muhammediyye, DİA*,

Bu çalışmada yaklaşık beş buçuk asır boyunca müslüman Türk halkı tarafından ilgiyle okunan, bir başucu kitabı olarak görülen, Allah ve peygamber anlayışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan söz konusu eserlerde geçen bazı rivâyet ve kıssaların “nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı, müslümanların dinî anlayışlarına etkilerinin neler olduğu” konusu ele alınmıştır. Makalenin temel amacı, bu rivâyetlerin sıhhat durumlarını tespit etmekten daha ziyade, bazı mevzû hadisler ile kaynağı meçhul kıssa ve mitolojilerin müslümanların peygamber tasavvurlarına etkilerini ortaya koymak, oluşmuş menfî yaklaşımlara dikkat çekmek ve çözüme yönelik bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Özellikle belirtilmelidir ki, bu çalışmanın esas amacı; öncelikli olarak rivâyetlerin sened ve metin yönünden değerlendirilmesi değildir. Zira bu durum, hem makalenin hacmini zorlayacak hem de hedeflenen amaçtan uzaklaşılmasına neden olabilecektir. Çünkü bu makale, resmin bütününe odaklanmayı hedeflemekte, resmin karelerini veya detaylarını ise yapılacak başka çalışmalara havale etmektedir. Bu bakımdan makale, söz konusu rivâyet ve haberlere dayandırılarak oluşturulan “yanlış yorumlara ve bunlara istinaden ortaya atılan yanlış peygamber tasavvurlarına dikkat çekmeyi ve bu konu üzerinde çok daha ciddi ve kapsamlı araştırmalar yapılmasının gerekliliğini” ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitekim sünnet/ hadislerin doğru anlaşılması, peygamber tasavvurunun doğru ve sağlıklı olmasına bağlıdır. Peygamber tasavvurundaki herhangi bir yanlışlık yahut sapma, sünnet/hadislerin yanlış değerlendirilmesine, dolay-

İstanbul: XXX, 586-587; Uzun, Mustafa, (1995). *Envâru'l-Âşikîn*, DİA, İstanbul: XI, 259; Çelebioğlu, Âmil, (1989). Ahmed Bican, DİA, İstanbul: II, 49-50; Uzun, Mustafa, (2013). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, DİA, İstanbul: XLIII, 362-363; Çelebi, İlyas, (2013). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, DİA, İstanbul: XLIII, 363-364; Seyhan, Ahmet Emin, (2013). Muhammediye ve Envâru'l-Âşikîn'deki Allah Tasavvurları Üzerine Bir Değerlendirme, ÇOMÜİFD, Çanakkale: C. 1, Sayı: 3, s. 55-82.

sıyla da Kur'ân'ın yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Bu itibarla, sağlıklı bir peygamber telakkisinin inşa edilmesi bir zorunluluktur.

Çalışmamıza konu olan her iki eserde de Hz. Peygamber'den bahsedilirken asırlardır oluşmuş yanlış algıların devam ettirildiği, “aşırı yüceltilmiş ve örnek alınamaz konuma yükseltilmiş bir peygamber tasavvurunun” zihinlere yerleştirildiği görülmektedir. Hâlbuki yapılması gereken şey; Hz. Peygamber'i ve diğer tüm elçileri eksiksiz, abartmadan ve olduğu gibi tanıtmak olmalıdır. Ancak müelliflerimiz her ikisi de bu konuda gereken hassasiyeti göstermemişlerdir.

Şimdi kussâsın ürettiği veya yaygın hâle getirdiği haber ve rivâyetleri içinde bol miktarda barındıran “Muhammediye” ve “Envâru'l-Âşikîn”de yansıtılan “Peygamber tasavvurları”nu yakından incelemeye, daha sonra da teklifimiz olan “Kur'ân merkezli peygamber tasavvurunun” değerlendirmeye çalışalım.

1. Muhammediye'de Ortaya Konulan Peygamber Tasavvuru

Yazıcıoğlu Mehmed Bican, söz konusu eserinde Hz. Peygamber'i tanıtırken verdiği örneklerle onu aşırı derecede yüceltme yanlışına düşmüştür. Mesela o, bazı uydurma rivâyetleri kendine referans alarak en büyük ruhun Hz. Muhammed'in ruhu olduğunu, Allah'ın emriyle onun her şeye hayat verdiğini, Hz. Âdem'in, Hz. Havva'nın ve her şeyin³ onun için yaratıldığını,⁴ Yüce Allah'ın kendi

³ Mehmed Bican, Yazıcıoğlu. (ts.). *İzahlı Açıklamalı Muhammediye*, Sad.: Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Kitabevi, s. 31, 34, 37, 132, 140, 244, 745, 746, 747, 778, 780.

⁴ Mehmed Bican, ts.: 31. “*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*” şeklindeki rivâyetle ilgili bkz. Hâkim en-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, (1990). *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II, 656-678, nr: 4174, 4242, 4286; Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1405). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlû'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Thk.: Ahmet Kalâş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: II, 164, nr: 2123. Aclûnî, eserinde Sağânî'nin bu hadise “mevzû” dediğini kaydetmiş, ancak kendisi, “hadis olmasa bile manasının

nurundan, öncelikle Hz. Muhammed'in nurunu yarattığını,⁵ bu parlak nurdan diğer peygamberlerin ruhlarını yarattığını (Yazıcıoğlu, ts.: 38), daha sonra bu nurdan her şeyin yaratıldığını (Yazıcıoğlu, ts.: 42)⁶ ve Allah'ın tüm kâinatı Hz. Peygamber'in terinden yarattığını (Yazıcıoğlu, ts.: 38) söylemiştir.

Yine o, Hz. Muhammed'in peygamber olduğu zaman Hz. Âdem'in henüz su ile çamur arasında olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 84),⁷ Hz. Âdem'den ilk önce Hz. Muham-

med'in ruhunun çıktığını,⁸ daha sonra diğer peygamberlerin ruhlarının çıktığını, bunların hepsinin gelip Hz. Muhammed'in huzurunda durduklarını (Yazıcıoğlu, ts.: 126-127), Hz. Âdem'in günahının Hz. Muhammed'in hatırına affedildiğini, onu kendisine şefaathçi eylediği için Hz. Âdem'in tövbesinin kabul edildiğini (Yazıcıoğlu, ts.: 106-107), Hz. Âdem'in Havva'yı nikâhlayabilmesi için vermesi gereken mihrin "Hz. Muhammed'e saygı ve on kere salavat okumak" olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 96-97) ifade etmiştir.

Mehmed Bican, bütün peygamberlere verilen üstünlüğün alınlarındaki "Muhammed nuru" hürmetine olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 136), Hz. Muhammed'in sütanesi Halime'nin merkebinin ayaklarının değdiği her yerde yeşil çimenlerin çıkıp toprağı süslediği-

sahih olduğunu" söylemiştir. Kanaatimizce Sağan'ın ulaştığı netice, son derece doğru ve yerindedir. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından Elbânî de rivâyete "uydurma" hükmü vermiştir. Ayrıca günümüz Hadis araştırmacılarından Yıldırım da araştırmaları neticesinde rivâyetin "uydurma" olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ayrıntılar için bkz. Yıldırım, Ahmet. (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yayınları, s. 121-122. Günümüz Hadis araştırmacılarından Uysal da rivâyet hakkında "uydurma olduğu kesin" diyerek görüşünü belirtmiştir. Uysal, Muhittin. (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Konya: Yediveren Yayınları, s. 280-281.

⁵ Mehmed Bican, ts.: 37. "Allah ilk defa benim nurumu yarattı" şeklindeki rivâyete ilgili bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsâ, (1992). *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 46/Menâkıb, 1 (V, 585), nr: 3609; Aclûnî, 1405: I, 265, nr: 827. Tirmizî, rivâyete "garîb" hükmünü vermiştir. Benzer rivâyete ilgili bir değerlendirme için bkz. Yıldırım, 2000: 93, 125-126. Uysal, incelemeleri neticesinde söz konusu rivâyetin "uydurma" olduğu sonucuna ulaşmıştır. Uysal, 2001: 279-280.

⁶ Sahih hadislerin hiçbirinde "Allah'ın kendi nurundan Hz. Peygamber'in nurunu, o nurdan da peyderpey diğer varlıkları yarattığı" şeklinde bir ifadenin yer almadığı, bunların çoğunun Neo-Platonizm ve Gnostisizm nazariyelerinden mühlhem ifadelerin bazı mutasavvıflar tarafından "hadis" haline getirilmiş şekilleri olduğu ile alakalı bir çalışma için bkz. Okudan, Rifat, (2003). Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivâyet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediye, VI. *Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğler, SDÜİF*, Tuğra Matbaası, Isparta: 21 Nisan 2003, s. 165-178. Ayrıca bkz. Okudan, Rifat, (2003). Hakikat-i Muhammediye, Felsefi Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi, *SDÜİFD*, Isparta: C. 2, Sayı: 11, s. 139-164.

⁷ "Hz. Âdem ceset ve ruh arasında iken ben peygamberdim" şeklindeki rivâyete ilgili bkz. İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (1992). *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, IV, 66; Aclûnî, 1405: II, 132, nr: 2017. Yıldırım, bu tür rivâyetlerin genelde muteber kabul edilen hadis kitaplarında yer almadığını, benzer rivâyetlere "uydurma" hükmü veren İbn Teymiyye ve Elbânî gibi

âlimler olduğunu, bu durumun rivâyete ihtiyatlı yaklaşılmasını gerekli kıldığını, böyle önemli bir konuda birkaç ahad hadisin bulunmasının öne sürülen tezlerin doğruluğunu kanıtlamak için yeterli olamayacağını ifade etmiş ve mezkûr rivâyete "uydurma" hükmü vermiştir. Ayrıntılar için bkz. Yıldırım, 2000: 123-125. Uysal da rivâyetin "asılsız" olduğunu ifade etmiştir. Uysal, 2001: 280. Kanaatimizce söz konusu rivâyet, Neo-Platonizm ve Gnostisizm nazariyelerinden etkilenen bir kısım sûfi veya küssacı tarafından uydurulmuş olmalıdır.

⁸ Yapılan bir çalışmada, genellikle sûfilerin sahiplendiği ve savunduğu Hakikat-i Muhammediye nazariyesinin Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnet'in verilerine uygun düşmediği, Hz. Peygamber'e duyulan aşırı sevginin doğal bir sonucu olarak onu aşırı yüceltme isteğinden kaynaklandığı, bu düşüncenin diğer din ve kültürlerin etkisiyle İslâm dışı kaynaklardan ithal edildiği ve Şia kanalıyla tasavvufa geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca bu görüşü savunanların işârî tefsirlerde delil olarak getirdikleri âyetlerin tarihsel ve metinsel bağlamları dikkate alındığında bu düşünceye delil olmaları bir yana, bununla irtibatlarının kurulmasının mümkün bile olmadığı ifade edilmektedir. Bkz. Ay, Mahmut, (2010). İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediye Anlayışı, *İÜİFD*, İstanbul: Sayı: 23, s. 77-120. Günümüz tasavvuf araştırmacılarından İdiz de, Hakikat-i Muhammediye nazariyesine delil olarak sunulan âyetlerin konuya doğrudan zâhiri manalarıyla temas etmediğini, yapılan işârî yorumlar neticesinde bu nazariyenin âyetlerle ilişkilendirildiğini, ayrıca hadis olarak sunulan rivâyetlerin sıhhatlerinin de tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İdiz, Ferzende. (2014). Tasavvufta Hakikat-i Muhammediye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler, *Ekev Akademi Dergisi, Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri*, Erzurum: 18, Sayı: 59, (Bahar 2014), s. 196.

ni, onun Halime'nin evinde büyürken bir günde bir aylık büyüdüğünü, hiç kimsenin Hz. Muhammed'in büyük ya da küçük abdestini bozduğunu görmediğini, o büyük abdestini yaptıktan sonrada yerin ikiye yarıldığını ve ondan çıkan alıp yuttuğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 150), Hz. Peygamber'in ashabının onun abdest suyunu sakladıklarını, idrarını ve kanını uğur ve bereket saydıklarını (Yazıcıoğlu, ts.: 184), onun yüzüne hiçbir sineğin konmadığını, gölgesinin yeryüzüne düşmediğini, çünkü onun bir nur olduğunu, nurun gölgesinin olamayacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 178) söylemiştir.

Mehmed Bîcan, Resûlullah'ın sırtındaki risâlet mührünün keklük yumurtası kadar olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 179), Hz. Ali'nin kaçırdığı ikindi namazını kılması için güneşe emrettiğini ve güneşin geriye döndürüldüğünü (Yazıcıoğlu, ts.: 264), Hz. Muhammed'in kabirde yatmakta olan bir kızı dirilttiğini, böylece o kızın babasının müslüman olmasını sağladığını (Yazıcıoğlu, ts.: 264. Ayrıca bkz. ts.: 322), Câbir el-Ensârî'nin annesinin kör olan gözüne mübarek ellerini değdirir değdirmez kadının gözlerinin açıldığını (Yazıcıoğlu, ts.: 243), Huneyn gazvesinde küffârın üzerine bir avuç toprak saçarak hepsini bozguna uğrattığını (Yazıcıoğlu, ts.: 274, 311), ağzına aldığı bir miktar suyu Hudeybiye kuyusuna püskürttüğünü, kuruyan bu kuyunun sularının tekrar yükseldiğini, ağzına kadar su ile dolduğunu, herkesin içtiğini ama hiç eksilmediğini ve hâlâ bu kuyunun suyunun çekilmediğini (Yazıcıoğlu, ts.: 299) ifade etmiştir.

Mehmed Bîcan, Hz. Muhammed'in yaptığı dua neticesinde anne ve babasının diriltildiğini, ona iman ettiklerini, sonra ruhlarının cennete gittiğini, Hz. Peygamber'in bu duruma çok sevindiğini (Yazıcıoğlu, ts.: 321-322), Ebû Tâlib'in de diriltildiğini ve ona iman

ettiğini (Yazıcıoğlu, ts.: 322) söylemiştir.⁹ Aynı şekilde Bîcan, "Her kim Hz. Peygamber'in on parça mübarek eşyasının adını bir kâğıda yazıp üstünde bunu gezdirirse o kimsede gönül zenginliğinin olacağını, bu yazı hangi evde olursa o yazının uğur ve bereketiyle evin rızkının artacağını ve evdekilerin cümle beladan emin olacaklarını" (Yazıcıoğlu, ts.: 388) söylemiştir.

Mehmed Bîcan, Cebrâil'in Hz. Muhammed'e hitaben; "Ey Muhammed! Evvel sensin âhir sensin! Bâtın sensin zâhir sensin!" dediğini (Yazıcıoğlu, ts.: 392-394), Hz. Îsâ, Hızır ve İlyas nasıl ölmemişlerse onlardan daha faziletli olan Hz. Peygamber'in de ölmediği ve diri olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 396), Yüce Allah'ın peygamberlerin cesetlerini çürütmeyi toprağa haram kıldığını (Yazıcıoğlu, ts.: 391), Hz. Fatıma'nın ruhunu Azrâil'in değil bizzat Yüce Allah'ın aldığını (Yazıcıoğlu, ts.: 416), Hz. Fatıma'nın mübarek cenazesi geldiği zaman Hz. Muhammed'in cennet bahçesi kabrinden elini dışarı çıkarttığını ve Hz. Ali'den kızını kendi yanına defnetmesini istediğini ve ikisinin bir kabir içine konulduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 416) ifade etmiştir.

Mehmed Bîcan, Hz. Âişe'nin Hz. Fatıma'nın yüzündeki nurun aydınlığında iplik büküklerini ve hiç ışık yakmadıklarını söylediğini (Yazıcıoğlu, ts.: 414), Hz. Âişe'nin bir gece iğnesini kaybettiğinde Hz. Muhammed'in mübarek yüzünün yeri aydınlattığını ve onun da kaybettiği iğnesini bu şekilde bulduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 406), Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'i boğazından öptüğü için onu öldürmek isteyenlerin bıçaklarının boğaz tarafından bir türlü kesmediğini, katillerin ancak onu ense kökünden keserek katlettiklerini (Yazıcıoğlu, ts.: 433) söylemiştir.

Bîcan, Ahiret günü tüm peygamberlerin kendilerini düşüneceğini, Hz. Muhammed'in ise Yüce Allah'a hitaben; "Bana canım

⁹ Ebû Tâlib'in cehennemde en hafif azaba uğrayanlardan biri olacağıyla ilgili hadis için bkz. Müslim, 1/İman, 91 (I, 196).

gerekli değil, ümmetim kurtulsun, onları selamete çıkar yeter!" diyeceğini ve ümmeti uğruna kendisini feda edeceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 496)¹⁰ söylemiştir. Bîcan, Allah'ın emri üzere meleklerin tüm sevaplarını Muhammed ümmetine bağışlayacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 559), onun ölürken söylediği en son sözün "Ümmetim!" olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 380), onun ümmetine ikram için yaratıldığını (Yazıcıoğlu, ts.: 381),¹¹ Sırat'tan öncelikle Hz. Muhammed ve ümmetinin geçeceğini, daha sonra ise diğer peygamberlerin, nebilerin, evliyanın, sıddıkların, muhsinlerin ve şehitlerin geçeceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 598), Hz. Muhammed'in ümmetinin cennetin çarşı pazarlarını doldurmadan diğer peygamber ve ümmetlerine cennete girmenin haram olduğunu (Yazıcıoğlu, ts.: 612) ifade etmiştir.

Mehmed Bîcan, her bir müminin yerine Ehl-i kitaptan iki kişinin feda edilip cehenneme atılacağını, bu iki kişiden birinin yahûdî diğerinin ise hıristiyan olacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 597, 604),¹² imkân ve fırsat varken günah işlemeyen ve aza kanaat eden Muhammed ümmetinin sorgusuz sualsiz Sırat köprüsünü geçeceğini ve cehennemi görmenden doğrudan cennete gireceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 608) söylemiştir.

Mehmed Bîcan, Hz. Muhammed'e cennette düğün yapılacağını, onun damat olacağını, herkesin bu düğüne davet edileceğini ve mutlaka herkesin de katılacağını, Hz. Muhammed'in kendi isteğiyle Firavun'un karısı Hz. Asiye ve Hz. İsâ'nın annesi Hz. Meryem ile evleneceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 664-665) söylemiştir.

Bîcan, cennette erkek çocuğunun olmasını isteyenlerin ilk birleşmede eşlerinin hamile kalacağını, bir saat sonra da doğumun

gerçekleşeceğini, böylece o şahsın o devletten de nasibini alacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 693),¹³ cennete giren her erkeğe beş yüz huri, dört bin bakire, sekiz bin dul olmak üzere toplam 12.500 kadın verileceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 660-661), cennetteki bazı hurilerin göbekten yukarısının oğlan, göbekten aşağısının ise "kız oğlan kız" olacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 662) ifade etmiştir.

Bîcan, Hz. Muhammed'in cennette minber üzerinde Rahmân sûresini okuyacağını ve dinleyenlerin de şâd olacağını (Yazıcıoğlu, ts.: 621), Hz. Dâvûd'un tatlı sesiyle Zebûr'u (Yazıcıoğlu, ts.: 620-621), Hz. İbrâhim'in kendine gelen sayfaları, Hz. Mûsâ'nın Tevrât'ı, Hz. Muhammed'in ise Kur'ân'ı okuyacağını ve en sonunda Yüce Allah'ın görüleceğini (Yazıcıoğlu, ts.: 716-717) haber vermiştir.

Aynı şekilde Mehmed Bîcan, Hz. Muhammed'in doğumu, gençliği, vefatı ve Miraç hadisesini duygulu ve coşkulu, zaman zaman da temel dinî metinleri ve tarihsel gerçekleri zorlayan bilgilere de yer vererek anlatmaya devam etmiştir.¹⁴

"Muhammediye" ve "Envâru'l-Âşikîn" benzeri popüler eserler üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınan günümüz Kelâm araştırmacılarından Hatice Arpaguş, bu tür kitaplarda mitolojik unsurlar bulunduğunu, bunların dinî motiflerle süslendiğini ve ilk bakışta mitoloji veya İsrâiliyat nevinden bir haber olduğunu anlamayı zorlaştıran bazı özelliklere sahip bulunduğunu kaydetmektedir. Arpaguş, bu etmenlerden birinin, "hemen hemen her mitolojik kıssanın başında 'İbn Abbas gibi bir râvî' veya 'Hz. Peygamber buyurdu ki' şeklinde bir ibarenin bulunması ve bunun da okuyucuyu yanıltması" olduğunu söyle-

¹⁰ Hz. Muhammed'in ümmeti için yaptığı diğer fedakârlıklarla ilgili bkz. s. 469-470, 504, 508, 519-520, 528, 563, 564, 568, 571, vd.

¹¹ Hz. İsâ'nın da hıristiyanlar tarafından aynı şekilde yüceltildiği bilinmektedir.

¹² Konuyla ilgili rivâyetin değerlendirilmesi için bkz. Köktaş, Yavuz, (2002). Hadiste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi, ÇÜİFD, Adana: C. 2, Sayı: 2, s. 41-73.

¹³ Konu ile ilgili bir rivâyet için bkz. Dârimî, Abdullah b. Abdîrahman es-Semerkandî, (1992). *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 20/Rikâk, 110 (II, 641), nr: 2837.

¹⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Arslan, Mustafa, (2009). Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dinî Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru-Muhammediye Örneği-, *Milel ve Nihal, (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, C. 6, Sayı: 1, Ocak-Nisan, 2009, s. 207. Ayrıca bkz. Çelebi, 2013: XLIII, 363.

mektedir. İkincisini ise, “mitolojide değişikliğe gidilerek Hz. Peygamber’in nübüvvet vasıflarından soyutlanması ve olağanüstü bir kahraman mitosu haline getirilmesi” şeklinde açıklamaktadır. Üçüncüsünü ise, “mitolojik muhtevalı kıssaların anlatılması sırasında bir takım ahlâkî vasıfların veya bazı ibâdetlerin teşvikinin sıkça yer alması, bunun da genellikle mitolojinin çok daha çabuk ve rahat kabul görmesine imkân sağlaması, üstelik cevâzına yol açması” şeklinde ifade etmektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere olağanüstü bir kahraman mitosu haline getirilen Hz. Peygamber, ümmetine örnek olma konumundan uzaklaştırılmakta ve karşılaştıkları problemlerin çözümü noktasında onlara önder ve rehber olamamaktadır.¹⁶ Dolayısıyla çok boyutlu düşünülmeden ortaya konulan bu tür eksik ve hatalı bilgiler, yanlış ve abartılı yorumlar ve mitolojik muhtevalı haberler sorunların çözümünü kolaylaştırmak bir yana, işi daha da içinden çıkılmaz hâle sokmaktadır.

Özetle, Mehmed Bîcan eserinde naklettiği bütün bu zayıf ve mevzû hadislerle ve uydurma kıssalarla¹⁷ yanlış bir peygamber tasavvuru ortaya koymakta, Hz. Muhammed’i örnek alnamaz konuma yükseltmekte ve onu hayatın dışına ittiğini dahi fark edememektedir. Günümüz Kelâm araştırmacılarından Mahmut Ay, özellikle Mehmed Bîcan benzeri sûfîlerin ortaya koyduğu bu tarz bir

peygamber tasavvurunu şiddetle eleştirmekte ve şu dikkat çekici değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kur’ân, Hz. Muhammed’in Kur’ân dışında hiçbir mucize göstermediğini söylemesine rağmen, sûfî teoloji adeta diğer dinsel ve felsefî öğretilerle yarışır biçimde onu, özellikle insanların hislerine hitap eden bir mucizeye; kerâmet ve efsanevî olaylarla sarmalanmış bir kişiliğe büründürmüştür. Bu durum öyle noktalara vardırılmıştır ki, bazen o “realiteden uzak ezeli ve ebedî tanrısal bir ışık”, bazen “gelecekte haber veren kâhîn”, bazen de “tarih ve mekân üstü metafiziksel kaynak” biçiminde tasavvur edilmiştir.”¹⁸

Mehmed Bîcan’ın eserinde yansıttığı bu tür sağlıksız bir peygamber tasavvurunu kardeşi Ahmed Bîcan da aynen devam ettirmiştir.

2. Envâru'l-Âşikîn'de Ortaya Konulan Peygamber Tasavvuru

Ahmed Bîcan, söz konusu eserinde tıpkı ağabeyinin yaptığı gibi kitaplara girmeyi başaran asılsız kıssa ve haberlere aşırı derecede itimat etmiş ve peygamberleri olduğundan çok farklı tanıtmıştır.¹⁹

Mesela o, Hz. Dâvûd’un mescide giderken böbürlenerek yürümesinden,²⁰ bir gecede beraber olduğu doksan dokuz karısı olmasına rağmen (Yazıcıoğlu, 1885: 131) bir başkasının karısına göz koyup onu hileli bir şekilde elde etmesinden (Yazıcıoğlu, 1885: 132), Hz. Mûsâ’nın bir yumruk atarak Azrâil’in bir gözünü çıkartmasından (Yazıcıoğlu, 1885: 117)²¹ Hz. Âdem ile İblis’in birlikte dertleşip ağlaşmalarından, hatalarına birlikte suçlu aramalarından (Yazıcıoğlu, 1885: 39),

¹⁵ Arpağuş, Hatice K., (2004). Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi “Hurafe Kültürü ve Mitoloji” (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız), Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara: s. 202-203.

¹⁶ Envâru'l-Âşikîn’deki bazı hadislerin müslümanların ibâdet anlayışlarına etkileriyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, (2013/2). Envâru'l-Âşikîn’de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 12, Temmuz-Aralık 2013/2, s. 233-235.

¹⁷ Mehmed Bîcan’ın çeşitli konuları anlatırken “her türlü rivâyetten faydalandığı ve bunları değerlendirmeden kullandığıyla” alakalı bir tespit için bkz. Çelebi, 2013: XLIII, 364.

¹⁸ Ay, Mahmut, (2008). Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı, *AÜİFD*, Ankara: C. 49, Sayı: 1, s. 46-47.

¹⁹ Ayrıntılar için şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, (2006). *Hadislerde Kıyamet Alametleri (Envâru'l-Âşikîn Örneğinde)*, Isparta: Tuğra Ofset, s. 80-85.

²⁰ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, (1885). *Envâru'l-Âşikîn*, İstanbul: Matbaâ-i Osmâniye, s. 143.

²¹ Günümüz Hadis araştırmacılarından Sarı, yazdığı eserde bu hadisin doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bkz. Sarı, Necmi, (2003). *Hz. Musa’nın Ölüm Meleğinin Gözünü Çıkarması Hadisini Anlamaya Doğru*, İstanbul: Ümmü'l-Kura Yayınları.

Hız. Âdem'in verdiği sözü unutup Yüce Allah ile ömür pazarlığına girip kazanmasından (Yazıcıoğlu, 1885: 48) bahsetmiştir.

Ahmed Bican, Hz. Eyyûb'un hastalandığında; "İlahî! Ne günah işledim ki sana uzak oldum. İlahî! Beni öldür! Benim için ölmek yaşamaktan daha iyidir!" (Yazıcıoğlu, 1885: 87) diye dua ettiğinden, Hz. Muhammed'in kabrinde diri olduğundan, gördüğünden ve işittiğinden (Yazıcıoğlu, 1885: 260; Yazıcıoğlu, ts.: 390, 396), Hz. Süleyman'ın üç yüz nikâhlı eşi, yedi yüz tane de cariyesi olduğundan ve tamamına yakınlık ettiğinden (Yazıcıoğlu, 1885: 155) bahsetmiştir.

Ahmed Bican, cenneti görmeye giden Hz. İdris'in orayı çok beğendiğinden, bunun üzerine "verdiği sözü unutarak" cennetten çıkmaya yanaşmadığından (Yazıcıoğlu, 1885: 51), Hz. Nûh'un da "verdiği sözde durmadığından" (Yazıcıoğlu, 1885: 54-55), Hz. İlyas'ın dua ederek ölen oğlu Yunus'u on beş gün sonra tekrar dirilttiğinden (Yazıcıoğlu, 1885: 127), Hz. İlyas'ın ölmediği ve hâlen yaşadığından, dilediği yere atı ile uçtuğundan ve Hızır'ın da onunla beraber olduğundan (Yazıcıoğlu, 1885: 130) söz etmiştir.

Oysa tüm bu nakledilenler âyet ve sahih hadislerle çelişen hikâye, mitoloji, efsane, İsrâiliyat ve Mesîhiyat kabilinden haberlerdir. "Envâru'l-Âşikîn"de aktarılan tüm bu örnekler, Ahmed Bican'ın peygamberleri hak ettiği şekilde tanıtamadığının en bariz delillerindedir. Zira hiçbir peygamberin böbürlenerek yürümesi, verdiği sözde durmaması, bazı hilelere başvurarak başkasının karısını ele geçirmeye çalışması, hatasını kabul etmemesi, üstelik İblis gibi Yüce Allah'ın lanetini hak etmiş²² biriyle dertleşip ağlaşması veya "Öldür beni Allah'ım!" diye isyan edercesine dua etmesi Kur'ân'da anlatılan peygamberlerin

vasıflarıyla çelişmektedir.²³ Nitekim Kevâşî (ö. 680/1281), Hz. Dâvûd'un beğendiği evli bir kadını elde etmek amacıyla kocasını harbe gönderip en ön safta savaşması ve ölümüne neden olduktan sonra onun eşiyle evlenmesi hâdisesinin tamamıyla İsrâiliyat olduğunu, bu sebeple anlatılan uydurma kıssayı tefsirine almadığını kaydetmiştir.²⁴ Günümüz Tefsir araştırmacılarından Aydemir de, Hz. Dâvûd'a atılan böyle bir iftirayı bir müminin yüzünün kızarmadan okumasının söz konusu olamayacağını belirtmiştir.²⁵ Kanaatimizce böyle "hadis görünümlü bir masal", kendi yanlışlarını peygamberlerin otoritelerinin arkasına sığınarak meşrulaştırmak isteyenlerin uydurması ve "hadis" diye nakletmesi kuvvetle muhtemeldir.

Aynı şekilde Hz. Mûsâ'nın bir yumruk atarak Azrâil'in bir gözünü kör etmesinden bahseden rivâyetin bedihî gerçeklere ters düştüğü için eleştirildiği ve "geçmiş devirlere ait bir mitoloji" olduğu ifade edilmektedir.²⁶ Günümüz Hadis araştırmacılarından Enbiya Yıldırım, mezkûr rivâyetin sıhhat açısından endişe edilmeyi hak edecek kadar sorunlu olduğunu, çağdaş İslâm âlimlerinden Şu'ayb el-Arnâvut'un kanaatine katılarak "söz konusu hadisi İsrâiliyat'tan kabul etmenin en makul çözüm" olacağını söylemektedir.²⁷

Öte yandan popüler dinî-didaktik eserlerde özellikle cinsel konularda çok güçlü

²² "Şüphesiz benim lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerindedir." es-Sâd, 38/78. Ayrıca bkz. el-Hicr, 15/35. İblis ile ilgili çok farklı tespit ve değerlendirmeler için şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, (2016). *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 102-111.

²³ Muhammediye ve Envâru'l-Âşikîn'de yansıtılan yanlış Tanrı tasavvurlarıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Muhammediye ve Envâru'l-Âşikîn'deki Allah Tasavvurları Üzerine Bir Değerlendirme, s. 55-82.

²⁴ Seyhan, 2006: 81. Ayrıca bkz. Ata, Mehmet Mahfûz, (2002). *Kevâşî ve Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, İstanbul: Emre Matbaacılık, s. 219.

²⁵ Aydemir, Abdullah, (1988). *Peygamberlik -Allah Elçiliği-*, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara: C. 24, Sayı: 1, s. 80.

²⁶ Özafşar, M. Emin, (1999). Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i, *AÜİFD*, Ankara: XXXIX, 339, 341. Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, (1999). *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, s. 270; Kırbaçoğlu, (2002). *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara: Kitâbiyât, s. 348.

²⁷ Yıldırım, Enbiya, (2009). Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivâyetin Tahlili-, *CÜİFD*, Sivas: C. 13, Sayı: 2, s. 36-37.

bir peygamber portresinin çizildiği görülmektedir ki bu, kanaatimizce doğru değildir. Her ne kadar burada peygamberlerin çok güçlü oldukları anlatılmak isteniyor olsa da, insanların akıllarında kalan husus onların kuvvetli olmalarından daha ziyade kadınlara olan aşırı ilgileridir. Oysa hiç kimsenin peygamberleri bu şekilde zan ve töhmet altında bırakmaya, kadın düşkünü gibi göstermeye ve getirdikleri evrensel mesajın doğru değerlendirilmesine engel olmaya asla hakları yoktur.

Diğer taraftan yapılan bir akademik çalışmada Hz. Peygamber'e cennetten yedirilip içirildiği, kanunun, idrarının, sümüğünün ve gaitasının temiz olduğu, ölümlü bir beşer olmasına rağmen cesedinin çürümediği, kabrinde canlı olduğu, işittiği, selam alıp verdiği ile ilgili rivâyetlerin "hem sened hem de metin yönünden problemlili ve kabul edilemez" oldukları delilleriyle ortaya konulmaktadır.²⁸

Ahmed Bîcan'ın eserinde peygamberleri hak ettiği şekilde tanıtmadığına dair başka örneklere de rastlamak mümkündür. Mesela Ahmed Bîcan, Hz. Süleyman'ın çok sevdiği atlarını seyredirken farkında olmayarak ikinci namazını kaçırdığını, bu yüzden sinirlenerek atlarının boyunlarını vurdurduğunu (Yazıcıoğlu, 1885: 147), bunun üzerine güneşin tekrar geriye getirilip ikinci namazını kıldığını (Yazıcıoğlu, 1885: 148) söylemiştir. Oysa Hz. Süleyman gibi bir peygamberin atlarını seyre dalarak namazını kaçırmayacağı açıktır. Kaçırma bile öfkesine hâkim olamayarak suçsuz hayvanları öldürtmeyeceği²⁹ ortadadır. Çünkü böyle bir durum, peygamberlerin sahip olduğu adalet ilkesiyle bağdaşma-

makta ve Hz. Süleyman gibi bir peygamberin yanlış tanıtılmasına neden olmaktadır. Ayrıca bir peygamber namazını kaçırdı diye güneşin tekrar geriye döndürülmesi mümkün değildir.³⁰ Böyle bir durumda yapılması gereken o namazın kaza edilmesidir.

Ahmed Bîcan, Hz. Yûşâ'nın uzun süren savaş nedeniyle güneşi bir müddet olduğu yerde durdurduğunu ve hava kararmadan önce harbi tamamladığını (Yazıcıoğlu, 1885: 118) ifade etmiştir ki, bütün bunlar "aynı mantığın ürünlerine" benzemekte olup peygamberlerin bu şekilde tanıtılmaları ve tabiat kanunlarının³¹ bu denli ters yüz edilmesi kanaatimizce doğru değildir.

Ahmed Bîcan, Hz. Muhammed'in abdest suyunu alıp içen ve yüzlerine süren sahâbilerin bulunduğunu (Yazıcıoğlu, 1885: 250), Huneyn savaşı (8/630) esnasında Hz. Peygamber'in bindiği ak katırdan aşağı indiğini, yerden aldığı bir avuç toprağı kâfirlerin üzerine saçtığını ve onların da çok korkup kaçtıklarını (Yazıcıoğlu, 1885: 251) söylemiştir. Oysa burada da Hz. Peygamber aşırı derecede yüceltilerek ümmetine yanlış tanıtılmaktadır. Elbette onun mucizeler göstermesi söz konusu olabilir. Fakat Hz. Peygamber, hayatın her anında sürekli mucizeler göstermemiştir.³² O, ömrü boyunca sürekli sebeplere sarılmış, tedbirler almış, önemli konuları ashâbıyla istişare

³⁰ Kırbaçoğlu, bu tür rivâyetlerin reddedildiğini ifade etmektedir. Bkz. Kırbaçoğlu, 2002: 225.

³¹ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, 2006: 82. "Sünnetullah"ın kesinlikle değişmeyeceğiyle ilgili âyetler için bkz. el-İsrâ, 17/77; el-Ahzâb, 33/62; el-Fâtır, 35/43; el-Feth, 48/23. Ayrıca bkz. el-Enâm, 6/34, 115; Yûnus, 10/64; el-Kehf, 18/27; el-Kâf, 50/29. Sünnetullah'ın "tabiat kanunları" şeklinde anlaşılmasının uygun olmadığı, aksine, "Allah'ın tarih içerisindeki değişmez davranış tarzı, kendisi için benimsediği irâdî bir tavır" olduğu şeklindeki görüş için bkz. Özsoy, Ömer, (1994). *Sünnetullah, Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara: Fecr Yayınları, s. 182-184.

³² Hz. Peygamber'i neredeyse adım başı mucize gösteren ve insanüstü bir varlık haline sokan anlayışa eleştirel bir yaklaşım için şu çalışmaya bakılabilir: Bağcı, Hacı Musa, (2010). *Modern Dünyada Peygamber Algısı, Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Sayı: 17, s. 74-89.

²⁸ Ayrıntılar için bkz. Seyhan, 2006: 82. Ayrıca bkz. Bağcı, Hacı Musa, (1999). *Hz. Peygamber'in Beşerî Yönü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara: s. 187-300; Bağcı, Hacı Musa, (1999). *Hz. Peygamber'i Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım*, *DÜİFD*, Diyarbakır: C. I, s. 299-319.

²⁹ Hz. Süleyman'a sağlam bir muhakeme yeteneği ve ilim verildiği ve onun çok iyi bir kul olduğuyla alakalı âyetler için bkz. el-Enbiyâ, 21/79; en-Neml, 27/15-16, 19; es-Sâd, 38/30-33, 35, 40.

etmiş, hazırlıklarını çok önceden planlamış, programlamış ve yapmış, dünyevî görev ve sorumluluklarını asla ihmal etmemiştir.³³ Tüm bu hususlara dikkat çekmek yerine, “eline aldığı bir avuç toprakla işini halleden bir peygamber” portresinin çizilmesi ve böyle bir alginın saf zihinlere yerleştirilmesi kanaatimizce isabetli değildir. Zira böyle yapmak, Hz. Muhammed’i “eksik tanıtmak, ümmetine örnek olma konumundan uzaklaştırmak” anlamına gelmektedir.

Ahmed Bîcan, naklettiği bir başka rivâyette de; “Hz. Âdem’in Hz. Muhammed’i görmek istediğini, ancak Yüce Allah’ın sadece onun nurunu görebileceğini bildirdiğini, bunun üzerine Hz. Muhammed’in nurunun Hz. Âdem’ine eline geldiğini, oradan şehâdet parmağına ulaştığını, Hz. Âdem’in o nuru görünce parmağını kaldırıp şehâdet getirdiğini, bundan dolayı şehâdet parmağını kaldırmanın sünnet olduğunu”(Yazıcıoğlu, 1885: 44) anlatmıştır. Görüldüğü üzere burada da Hz. Muhammed, kaynağı meçhul rivâyetlere dayanılarak aşırı derecede kutsallaştırılmaktadır. Oysa esas yapılması gereken şey; Hz. Peygamber’in beşerî, sosyal ve ahlâkî kimliğine vurgu yapmak ve onun örnek alınacak özelliklerini ön plana çıkartmak olmalıdır.³⁴

Ahmed Bîcan, Sa’d b. Ebî Vakkâs’a (ö. 55/674) dayandırılan başka bir rivâyeti naklederken; “Uhud savaşı (4/625) esnasında Rasûl-ü Ekrem’in yanında onu korumakla görevli iki kişi olduğunu, bunların gayet iyi savaştığını, bu kimselerden birinin Cebrâil, diğerinin ise Mikâil olduğunu” (Yazıcıoğlu, 1885: 249-250; Yazıcıoğlu, ts.: 294) kaydetmiştir. Ancak savaşın yapıldığı o gün Hz. Peygamber’in niçin yüzünden yaralandığını, dişlerinin kırıldığını ve söz konusu meleklerin koruma görevlerini ihmal ettiğini hiç dikkate almamıştır. Günümüz Hadis araş-

tırmacılarından Kırbaşoğlu, yaptığı incelemeler neticesinde yanlış bir melek tasavvurunun oluşumuna neden olan bu ve buna benzer pek çok rivâyetin “kaynaksız, isnadsız, problemli ve mitolojik nitelikli İsrâiliyat nevinden haberler” olduğu kanaatine ulaşmıştır. (Kırbaşoğlu, 2002: 354-355). Dolayısıyla meseleye bütüncül bir nazarla bakılması ve söz konusu rivâyetlerin çok yönlü değerlendirilmesi icap etmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah’ın müslümanlara melekleri vasıtasıyla yardım edeceği ifade edilmektedir.³⁵ Bu yardımın mahiyeti ise müteakip âyetlerde de ifade edildiği üzere inananların kalplerine melekler vasıtasıyla ulaştırılan “müjde, kalplerin rahatlaması, huzur, itminan, ruhî sükûnet ve kendine güven duygusu” şeklinde olmalıdır.³⁶ Melekler, Allah’tan aldıkları emir gereği manevî mahiyette ve psikolojik planda inananların yardımına koşmuş, onları yüreklendirmiş, “Allah’ın mutlaka inananlarla beraber olduğu”³⁷ mesajını onların gönüllerine ilham etmiş, sabrettikleri takdirde Yüce Allah’ın rızasını ve cenneti elde edecekleri müjdesini vermiş, böylece müminleri motive edip cesaretlendirmiş olabilirler.³⁸

³⁵ Tüm sebeplere sarıldıktan sonra “mücadele hâlindeyken sabredenlere ve müttakilere” Yüce Allah’ın melekleri vasıtasıyla yardım edeceğiyle ilgili âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/124-125; el-Enfâl, 8/9-10. Çalışmasında konu ile ilgili rivâyetleri değerlendiren Çolak, insan suretinde gelerek müslümanlara savaşta yardım eden melek anlayışını yansıtan rivâyetlerin isnad açısından problem teşkil ettiğini ifade etmekle beraber, “Kur’ân’a aykırı” olmadığı kanaatindedir. Bkz. Çolak, Ali, (2000). *Kur’ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Ankara: İlahiyat Yayınları, s. 54.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/126; el-Enfâl, 8/ 11-12. Meleklerin müminlere destekleriyle ilgili bkz. el-Ahzâb, 33/43; el-Fussilet, 41/30-32.

³⁷ “Hani, Rabbin (inananlara ulaştırılmak üzere) meleklerle: ‘Mutlaka sizinle beraberim!’ (mesajını) vahy etti. (Ve meleklerle): İmana erenleri (benim şu sözlerimle) yürekendirin: Hakkı inkâra kalkanların kalplerine korku salacağım; öyleyse (ey inananlar) onların boyunlarını vurun, parmaklarını kırın!” el-Enfâl, 8/12.

³⁸ Şu âyet, Yüce Allah ve meleklerin sadece Hz. Muhammed’e değil, müminlere de “salât” ettiğini haber vermektedir: “O Allah ki, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmet etmekte (sizi maddî ve manevî olarak desteklemekte), melekleri de size başışlanma dilemekte,

³³ Envârul-Âşîkîn’de yansıtılan bazı yanlış dinî anlayışlarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, (2013). *Envârul-Âşîkîn’de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum: Sayı: 39, s. 159-196.

³⁴ Nûr-ı Muhammedî anlayışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, Ahmet, 2000: 114-121.

Nitekim Hz. Muhammed hicret esnasında Sevr mağarasında müşrikler kendilerine çok yaklaştığında yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir'e; "Üzülme Allah bizimle beraberdir"³⁹ derken, Hz. Mûsâ, Firavun ve ordusu arkalarından yetiştğinde telaşa kapılan arkadaşlarına; "Rabbim benimle beraber ve O bana mutlaka bir çıkış yolu gösterecektir"⁴⁰ diye söylerken hep aynı "ilâhî ilham" sayesinde konuşmuş olmalıdırlar. Çünkü Allah Teâlâ, hakikî müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve "ruh/ ilâhî ilham"⁴¹ ile onların yanında yer almıştır. Meleklerini de bu "ilâhî ilham/ manevî desteği" ulaştırmakla görevlendirmiştir.⁴² Kur'ân'ın ifadesine göre Hz. Îsâ da aynı şekilde "kutsal ruh"⁴³ ile güçlendirilip desteklenmiştir.⁴⁴ Resûlullah'ın ashaptan şair Hassan b. Sâbit'e (ö. 60/680) "Rûhu'l-kudûs (ilâhî ilham)" nimetini bahşetmesi için Yüce Allah'a dua etmesi "ilâhî ilham"ın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Davalarının haklılığına bü-

tün kalpleriyle inanan bir grup insan, Yüce Allah'ın gönderdiği böyle bir "ilâhî ilham/ manevî yardım" ile benzer inançtan yoksun sayıca ve maddî bakımdan üstün düşmana karşı zafer kazanmışlardır.⁴⁶ Dolayısıyla önemli olan bu manevî yardımı hak edebilecek "sağlam bir imana,⁴⁷ güçlü bir iradeye, sadece ve sadece Yüce Allah'a yönelmeye ve sebeplere sarılmaya olan ihtiyaçtır", denilebilir.⁴⁸ Bu manevî yakınlık/ kurbiyyet gerçekleştiğinde "gözle görülmeyen ama kalpte hissedilen o güven duygusu, cesaret ve motivasyon" ile harekete geçen müminler, haklı mücadelelerini mutlak surette kazanacaklardır. Bu itibarla, meleklerin yardımlarının olduğu ve olacağı muhakkaktır; ancak bunun âyetler ve sahih hadislerin ışığında bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp yorumlanması, anlaşılması ve anlatılması gerekmektedir.

Diğer taraftan kaynağı meçhul kıssa ve rivâyetlere itibar ederek Hz. Peygamber'i aşırı derecede kutsallaştırmak doğru değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, yahûdî ve hıristiyanların peygamberlerine "Allah'ın oğlu" diyerek büyük bir yanlışla düştüklerini haber vermektedir.⁴⁹ Böyle bir hataya düşmeden Hz. Peygamber'in de övülmesi elbette mümkün olabilir. Ancak burada ölçü kesinlikle kaçırılmamalıdır. Çünkü Hz. Muhammed, hayattayken bu ölçünün kaçırılacağını görmüş ve ashabını şu sözleriyle uyarmıştır: "Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'yı aşırı derecede övdükleri gibi siz de beni aşırı bir şekilde övmeyin! Çünkü ben bir kulum. 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin!"⁵⁰ Bir başka seferinde ise, kendisinin Hz. Mûsâ'dan ve diğer bütün peygamberlerden üstün olduğunu söyleyen ashabının konuşmalarını işitince şu

(işlerinizin düzgün gitmesi için dua etmekte, sizi yüreklendirmekte ve destek olmaktadırlar. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir." el-Ahzâb, 33/43.

³⁹ "...Üzülme' dedi, "Allah bizimle beraberdir." Ve derken Allah o'na katından bir sükûnet/bir güven duygusu bahsetti, o'nu sizin göremeyeceğiniz güçlerle destekledi..." et-Tevbe, 9/40. "Bunun üzerine, Allah, elçisinin ve inananların içlerine katından bir sükûnet indirmiş, görmediğin güçlerle donatmıştı..." et-Tevbe, 9/26. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/124-126.

⁴⁰ eş-Şuarâ, 26/62.

⁴¹ el-Mücâdele, 58/22.

⁴² en-Nahl, 16/2.

⁴³ Harman, "Rûhu'l-kudûs'ün" Hz. Cebrâil olduğu kanaatindedir. Bkz. Harman, Ömer Faruk, (2008). Rûhu'l-Kudûs, DÎA, İstanbul: XXXV, 217.

⁴⁴ el-Bakara, 2/87.

⁴⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 8/Salât, 68 (I, 116), 59/Bed'ul-halk, 6 (IV, 79), 78/Edeb, 91 (VII, 108); Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, (1992). *Sahîhu Müslim*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, 43/Fedâil, 34 (II, 1935-1936); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, (1992). *Sünenü Ebî Dâvud*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 40/Edeb, 87 (V, 280); Tirmizî, 41/Edeb, 70 (V, 138); Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, (1992). *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 8/Mesâcid, 24 (II, 48); İbn Hanbel, II, 269; IV, 298, 301; V, 222; VI, 72.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/13.

⁴⁷ "...(Müttakîl kâmil) müminlere yardım etmek, bizim üzerimize düşen bir vazifedir." er-Rûm, 30/47.

⁴⁸ Hz. Dâvûd, her zaman Yüce Allah'a yönelen biriydi. Bkz. es-Sâd, 38/17.

⁴⁹ Konuyla ilgili âyetler için bkz. et-Tevbe, 9/30-31. Ayrıca bkz. el-Mâide, 5/17-19, 72.

⁵⁰ Buhârî, 60/Enbiyâ, 48 (IV, 142); Dârimî, 20/Rikâk, 68 (II, 626, 627); İbn Hanbel, I, 23, 24, 55.

açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır: “Beni Mûsâ’dan üstün tutmayın! İnsanlar kıyâmet günü bayılacaklar, ben de onlarla birlikte bayılacağım. Ayıldığımda Mûsâ’yı Arş’a⁵¹ sıkı sıkıya tutunmuş bir vaziyette göreceğim. Bilmiyorum, o da bayılıp benden önce mi ayılacak, yoksa Allah onu bundan istisna mı tutacak?”⁵²

Bakara sûresinin ilgili âyetini⁵³ tefsir eden Kurtûbî de (ö. 671/1272), Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerden üstün olduğunu söylemenin câiz olmadığını belirtmiş ve bu durumun âyetin açık anlamına ters olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in bir beşer olarak⁵⁵ Allah’ın koyduğu kurallara uyduğu, sürekli tedbirler aldığı, meleklerin manevî yardımlarının da olduğu bir bütün halinde okuyucuya/ dinleyiciye sunulmak durumundadır. Nitekim Hz. Peygamber beşer-üstü görülüp öyle tavsife kalkışılınca bazı problemler ortaya çıkmaktadır. (Seyhan, 2006: 84).⁵⁶ Bu itibarla, kişilerin aşırı derecede kut-

sallaştırılması, ifrat ve tefrit noktasında gidilip gelinmesi, Hz. Muhammed’in efsanevî ve esrareniz bir kişiliğe büründürülmesi, neredeyse beşerî hüviyetinden tecrit edilip adeta melekleştirilmesi de doğru değildir.⁵⁷ Çünkü böyle bir durum, onun tarihsel kişiliğinin arka plana itilmesi sonucunu doğurmaktadır. (Arslan, 2009: 196, 210-211, 217).

Diğer taraftan bu tür bir peygamber tasavvurunun oluşumunda ve yaygınlaşmasında Ehl-i hadis’in etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ehl-i hadis’in ortaya koyduğu ve savunduğu beşer-üstü peygamber tasavvuru, Hz. Muhammed’i “üsve-i hasene”⁵⁸ olma konumundan uzaklaştırmakta ve sünnet/ hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasını da güçleştirmektedir. Zira Ehl-i hadis, Hz. Peygamber’in normal beşerî bir davranışını veya fizikî-biyolojik bir vasfını son derece olağanüstü ve mucizevî bir şekilde anlayıp yorumlama eğilimindedir. Nitekim Ehl-i hadis’in bu bakış açısı, tarihi süreçte “bir zihniyet ve dünya görüşü” hâline gelmiş ve İslâm toplumlarında egemen bir anlayış olarak kendini devam ettirmiştir.⁵⁹ Hz. Peygam-

⁵¹ Arş ile ilgili bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, (1991). Arş, DİA, İstanbul: III, 406-409.

⁵² Buhârî, 44/Husûmât, 1 (III, 88-89), 60/Enbiyâ, 25 (IV, 126); Müslim, 43/Fedâil, 42 (II, 1843-1845); Ebû Dâvud, 39/Sünne, 13 (V, 53); İbn Hanbel, II, 264. Kanaatimizce bu rivâyet, sened ve metin yönünden ciddi bir tenkîdi hak etmektedir.

⁵³ “Bu elçilerin bazılarını diğerlerinden daha fazla meziyetler bahsettik. İçlerinden kimi ile Allah (bizzat) konuşmuş, kimini de daha üst derecelere yükseltmiştir. Biz Meryem oğlu İsa’ya hakîkatin tüm kanıtlarını bahsettik ve onu kutsal ilham ile güçlendirdik...” el-Bakara, 2/253; “Kimi ile Allah konuşmuştur” ifadesiyle kastedilen Hz. Mûsâ’dır. Bkz. en-Nisâ, 4/164. Bütün elçiler Allah’ın mesajının dürüst ve erdemli taşıyıcıları olduklarından bazılarını “diğerlerinden daha fazla lütufta bulunulmuş” olsa da aralarında, insan olmaları ve görevlerini yapmaları itibarıyla hiçbir farklılık yoktur. Bkz. el-Bakara, 2/285. Nitekim Hz. Peygamber’e de tebliğ ettiği mesajın kıyâmete kadar geçerli olması sebebiyle lütufta bulunulmuştur. Bkz. el-İsrâ, 17/55. Kanaatimizce peygamberlerin kendi aralarındaki bu derece farkı maddî ve bedenî yönden olmayıp, manevî faziletler ve kabiliyetler açısından olsa gerektir.

⁵⁴ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (1967). *Câmîu li Ahkâmî'l-Kur’ân*, Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, III, 262.

⁵⁵ Hz. Peygamber’in bir beşer olduğuyla alakalı âyetler için bkz. el-İsrâ, 17/93; el-Kehf, 18/110; el-Enbiyâ, 21/34; el-Fussilet, 41/6.

⁵⁶ Ayrıca bkz. Koçkuzu, Ali Osman, (1983). *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 378. Aşırı

derecede yüceltilmiş bir peygamber anlayışının yanlışlığı konusunda bkz. Kırbaçoğlu, 1999: 255-264; 2002: 338-345.

⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim, hakikati inkâr edenlerin her dönemde kendileri gibi insan bir peygamber yerine, “melek peygamber” istemelerinin yanlışlığına dikkat çekmekte ve bunu eleştirmektedir. Bkz. Hüd, 11/12; el-İsrâ, 17/94-96; el-Müminûn, 23/24; el-Furkân, 25/7; el-Fussilet, 41/14.

⁵⁸ Hz. Peygamber’in en güzel örnek olduğuyla ilgili âyet için bkz. el-Ahzâb, 33/21. Hz. İsa’nın İsrâiloğullarına örnek olduğu ile ilgili âyet için bkz. ez-Zuhruf, 43/59. Hz. İbrahim ve onunla beraber olanların “tüm müminlere örnek” olduğuyla ilgili âyetler için bkz. el-Mümtehine, 60/4-6.

⁵⁹ Konuyla ilgili bazı önemli tespitler için bkz. Özafşar, Mehmet Emin, (2003). *Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/ Anlayışı, Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-*, Ankara: s. 319-320. Günümüz Hadis araştırmacılarından Özafşar; “Dini ve ilmi ‘sadece rivâyetten ibaret gören anlayış’, böyle düşünmeyenleri ‘sünnet düşmanlığı’ ile itham etmiş, onlara karşı hırçın bir tavır takmıştır. Kendilerini selefi ve eseri olarak nitelemenin verdiği güvenle dinin hem hamiliğini hem de temsil ve müdafaasını uhdelerinde görmüş ve kendileri dışındaki bütün fikri yaklaşımları sapkın ilan etmişlerdir” diyerek son derece doğru, yerinde ve haklı bir tespitte bulunmaktadır. Bkz. Özafşar, Mehmet Emin, (2000). *Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dinî, Psikolojik,*

ber'in önünü gördüğü gibi arkasını da görmesinin mucizevî bir karaktere büründürülmesi, vücudunda bulunan et beninin nübüvvetin alâmeti olarak yorumlanması⁶⁰ ve onun bir duasıyla güneşin geriye döndürülmesi gibi örnekler, Ehl-i hadis'in bu anlamdaki bakış açısını yansıtmaktadır. Onların sünnet/ hadisleri bu şekilde anlamalarının temel nedeni; "Hz. Peygamber'in fizikî-biyolojik açıdan mucizevî, efsanevî ve mitolojik vasıflara sahip olduğu, her zaman ve zeminde olağanüstü mucizeler gösterebilme özelliğinin kendisine Allah tarafından verildiği inancı"ndan kaynaklanmaktadır.⁶¹ Ancak Hz. Peygamber'in gerek fizikî-biyolojik harikuladeliklere sahip olduğu, gerekse her attığı adımda mucizeler gösterdiği şeklindeki rivâyetlerin bir kısmı avam tabakasını etkilemek isteyen kıssacılar tarafından, diğer bir kısmı ise Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerden üstün göstermek isteyen avam veya ulemâ tarafından kaynağı meçhul hikâyeler şeklinde uydurulup nakledilmiş, bilâhère bunlar hadis şeklini almış olabilir. (Kırbaşoğlu, 2002: 343). Bu nedenle, Hz. Peygamber'in diğer insanlardan farkını ve üstünlüğünü onun ontolojik özelliklerinde değil, peygamber olarak seçilip görevlendirilmesinde ve onun da vazifesini en güzel şekilde yapmasında aramak gerekmektedir. O, efsanevî bir masal kahramanı değildir. Bilakis o, her yönüyle bütün insanlığın model alabileceği mükemmel ahlâk sahibi seçkin bir beşer-rasuldür. Onu insanüstü bir varlık olarak tanıtmak ve "üsve-i hasene" olma konu-

mundan uzaklaştırmak İslâm'a yapılmış büyük bir haksızlıktır.

Ehl-i hadis'in söz konusu bakış açısı, Bîcan kardeşler tarafından da aynen devam ettirilmiştir. Nitekim her iki müellif, aşırı derecede yüceltilmiş peygamber tasavvurunun zihinlere yerleşmesine neden olabilecek pek çok rivâyet, kıssa, efsane ve mitolojiye eserlerinde yer vermişlerdir. (Yazıcıoğlu, 1885: 54, vd.; Yazıcıoğlu, ts.: 66, 69, 81-82, 85, 96, 264, 297, 299, 321-322, 396 vd.) Onlar, mutasavvıfların genelinin yaptığı üzere herhangi bir rivâyetin bir kitaba girmesini yeterli görmüş, o rivâyetin mevzû olup olmadığına hiç bakmamış, eserlerine alarak kullanmış, böylece asılsız ve temelsiz bilgilerin müslümanlar arasında yayılmasına neden olmuşlardır.⁶² Dolayısıyla Bîcan kardeşler, rivâyetleri derinlemesine araştırmadıkları, Kur'ân ve sünnet ışığında tenkit süzgecinden geçirmedikleri için yanlış peygamber tasavvurlarının ortadan kaldırılmasına da herhangi bir katkı sağlayamamışlardır.

Nitekim her iki kardeş, peygamberlerle ilgili bilgiler verirken her peygamberin hayatından değişik tablolar yansıtmış ve onların kaç yıl yaşadıklarını söyleyerek konuyu kapatmışlardır. (Yazıcıoğlu, 1885: 58, vd.; Yazıcıoğlu, ts.: 134, 135, 136, 138, vd.) Oysa hayat hikâyelerini naklettikleri peygamberlerle ilgili bölüm sonlarında etkili ve çarpıcı mesajların verilmesi, onların yaşamlarından çıkartılacak önemli derslere işaret edilmesi çok daha anlamlı olabilirdi. Ama onlar, böyle bir anlatım tarzından daha ziyade, "merak uyandıran, insanların çoğunluğunun hoşuna giden, duyguları okşayan ve herhangi bir sorumluluğu da gerektirmeyen hususları" ön plana çıkartmayı tercih edebilmişlerdir. Böylelikle kendilerine kulak veren müslümanların pek de o kadar önem arz etmeyen ve faydası da çok sınırlı olan peygamberlerin yaşam

Sosyo-Kültürel Temelleri), *AÜİFD*, Ankara: C. 41, s. 225-273.

⁶⁰ Hz. Muhammed'in sırtındaki 'ben'in "doğuştan gelen tabii fizyonomik bir durum" mu yoksa "nübüvvet mührü" mü olduğu şeklindeki tartışmaların ayrıntıları için şu çalışmaya bakılabilir: Ahatlı, Erdiç, (2001). Nübüvvet Mührü (Târihi Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması), *SÜİFD*, Sakarya: Sayı: 3, s. 281-302.

⁶¹ Bağcı, Hacı Musa, (2005). Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması*, (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri), 29-30 Mayıs, 2004, Bursa: KURAV Yayınları, s. 85-86.

⁶² Yıldırım, Ahmet, (2000). İlk Dönem Sûflerinin Peygamber ve Sünnet Anlayışları, *UÜİFD*, Bursa: C. 9, Sayı: 9, s. 393-399.

sürelerine odaklanmalarına sebep olmuşlardır. Elbette insanların ilginç konuları merak edip öğrenmek istemeleri normaldir. Ancak bize göre peygamberlerin örnek alınacak yönlerine daha fazla ağırlık verilmesi, yaptıkları önemli hizmetlere dikkatlerin çekilmesi, kulluk bilinçlerinin, duyarlılıklarının, farkındalıklarının, fedakârlıklarının, azimlerinin, sabırlarının, kararlılıklarının ve cesaretlerinin müslümanlara model olarak sunulması çok daha önemli ve elzemdir. (Seyhan, 2006: 85).

Bu arada şu hususa dikkat çekmekte yarar vardır: Mezkûr eserler, yanlış peygamber tasavvurlarının yaygın hâle getirilmesinde “tek suçlu” değildir. Çünkü Türk-İslâm kültürüne en fazla etki eden ve müslümanların algı dünyalarını büyük oranda şekillendiren böyle bir peygamber tasavvuru, Ehl-i Sünnet’in büyük çoğunluğunun genel anlayışını yansıtmaktadır.⁶³ Olağanüstü niteliklerle donatılmış ve aşırı derecede yüceltilmiş bir peygamber tasavvuru ne Ehl-i hadis’in ne Sünnî çevrelerin ne Şîî muhitlerin ne de İslâm rasyonalistlerinin anlayışdır. Bu anlayış, klasik İslâm düşüncesinin hepsinin ortak anlayışdır ve hâlen İslâm dünyasındaki baskın/ yaygın/ popüler kanaati temsil etmektedir. (Özafşar, 2003: 325, 329).⁶⁴ Dolayısıyla Bîcan kardeşlerin beş buçuk asır önce kitaplarına alarak yaygın hale getirdikleri rivâyet, kıssa ve mitolojileri, bugün yazılı, sesli, görsel ve sosyal medya aracılığıyla aynen nakledenler ve hâlâ müslümanları yanıltanlar mevcuttur. Nasıl asırlardır oluşmuş yanlış tasavvurların Bîcan kardeşler tarafından devam ettirilmesi doğru değil idiyse, aynı geleneğin beş buçuk asırdır sürdürülmesi ve hâlâ bunların günümüzde de “sağlam dinî bilgilermiş” gibi halka sunulması kesinlikle doğru değildir. Böyle bir tavır içinde olanlar, Yüce Allah’ı ve Elçisi’ni yanlış tanıtmak gibi büyük bir vebale ortak olmak-

tadırlar. Bu nedenledir ki çalışmamız, Bîcan kardeşleri suçlamayı ve tüm kabahati onlara yüklemeyi değil, aksine onların şahsında aynı yanlışları günümüzde de tekrarlayan ve gelecekte de tekrarlaması kuvvetle muhtemel olan “din adamlarının (!!!)” tamamını uyardırmayı hedeflemektedir. Çünkü Ehl-i hadis’in tarihî süreçte oluşturduğu böyle bir peygamber tasavvuru sağlıklı bir anlayışı yansıtmamakta, sünnet/ hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında yetersiz kalmaktadır. Zira bugün İslâm dünyası, yanlış peygamber tasavvurunun neden olduğu ciddi problemlerle karşı karşıyadır. Bu nedenle, doğru bir peygamber anlayışının ikâme edilmesi, geliştirilmesi ve yaygın hâle getirilmesi şarttır. (Bağcı, 2004: 104).

Netice olarak, müslümanların zihinlerine nakşedilen yanlış düşünce ve algıların tespit edilip düzeltilebilmesi için “*Envâru'l-Âşikîn*” ve “*Muhammediye*” benzeri kitaplarda yer alan peygamber tasavvurları üzerinde sağlıklı tefekkür yapılması, mezkûr rivâyet ve haberlerin genç araştırmacılar tarafından akademik usullere dayalı kapsamlı çalışmalarla ele alınıp değerlendirilmesi ve “Kur’ân merkezli peygamber tasavvurunun inşasına yönelik faaliyetlere” hız ve ağırlık verilmesi gerekmektedir.⁶⁵

3. Kur’ân Merkezli Peygamber Tasavvuru

“Kur’ân merkezli peygamber tasavvuru” demek; peygamber tasavvurunun “daha gerçekçi, Kur’ân’la uyumlu, abartı ve efsanelerden arındırılmış bir hâle getirilmesi” demektir. (Kırbaçoğlu, 2002: 345). Bir lideri daha karizmatik göstermek ve toplumu etkilemek adına ortaya atılan mübalağalı ifadeler, her ne kadar kısa vadede olumlu sonuçlar verse de, uzun vadede İslâm’ın yanlış anlaşılmasına ve tanıtılmasına neden olmaktadır.

⁶³ Bağcı, Hacı Musa, (2004). Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü, *DEÜİFD*, İzmir: Sayı: 19, s. 127.

⁶⁴ Ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, (2003). Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım, *Diyanet İlmî Dergi*, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-*, Ankara: s. 33-66.

⁶⁵ *Envâru'l-Âşikîn*’de yer alan bazı fiten hadislerin bireysel ve toplumsal hayata etkileriyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, (2013). *Envâru'l-Âşikîn*’de Geçen Bazı Fiten Hadislerinin Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri Üzerine, *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kars: Sayı: 12, s. 127-162.

Bu itibarla, Hz. Muhammed'in beşerî, sosyal ve ahlâkî kimliğine vurgu yapılması ve tarihî gerçek kişiliğinin akıl ve ilim kriterleriyle ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Doğru ve sağlıklı bir peygamber tasavvurunun inşa edilebilmesi için yapılması gereken şey; kendisine Kur'an gibi eşsiz bir mucize verilen Hz. Peygamber'in 23 yıl gibi kısa bir sürede, "tamamen tabii şartlar dâhilinde yürüttüğü mücadeleyle elde ettiği dinî, ictimâî ve siyasî başarılarla dikkat çekmek" olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber, içinde yaşadığı Câhiliye toplumundan medenî bir toplum inşa etmiş, Yesrib'i Medine'ye, İslâm'ı "muazzam bir medeniyete" dönüştürmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in üstünlüğünü ve ayrıcalığını göstermek isteyenlerin yapması gereken asıl vazife; onun bu özelliklerini ön plana çıkartmak olmalıdır. Onun başarısını sahih sünnet'inde yani; "medenî bir İslâm toplumu inşa etme projesi"nde aramak yerine, asılsız kıssa ve rivâyetlerde aramak, onu yaratılan ilk varlık olarak takdim etmek, diğer peygamberlerle mucize yarışına sokmak, ona gösterilmesi gereken sevgi ve saygı çeşitli ritüellere/ şekle/ sayıya indirgemek, onun ayrıcalığını saç ve sakalının telinde, teninde ve terinde aramak, hem onun gönderiliş maksadına hem de Kur'an'ın ortaya koyduğu "beşer-rasul" anlayışına aykırıdır.⁶⁶ Bu bakımdan, "Kur'an merkezli peygamber tasavvurunun inşa edilebilmesi için bazı edebiyatçıların, tasavvufçuların, çeşitli sanatçıların ve hatta ilmî ehliyeti olmadığı halde kitap telif etmeye kalkışanların yanlış peygamber tasavvurlarını içeren mevzû hadisleri ve uydurma kıssaları eserlerine almaktan vazgeçmeleri gerekir." (Erul, 2003: 433). Çünkü doğru bir peygamber tasavvurunun inşası için Hz. Peygamber'in eksik ve yanlış tanıtıldığı tüm uydurma kıssa, mitoloji, efsane, haber ve mevzû hadislerin terk edilmesi

elzemdir.⁶⁷ Nitekim söz konusu haberler, onun şan ve şerefine hiçbir katkıda bulunmadığı ve bulunmayacağı gibi, onların tamamen terk edilmesi de hiçbir eksikliğe neden olmayacaktır. Zira Hz. Peygamber'i doğru tanıtmak için hem Kur'an'da hem de sahih hadislerde verilen bilgiler yeterlidir. (Erul, 2003: 435). Çünkü "Sûfilerin peygamber anlayışının menkıbelerle örülü dünyası, akla, bilime, dine ve insan doğasına uymayan unsurlar içermektedir. Söz konusu peygamberlik anlayışı dinsel olmaktan çok "sihirselle ve mitolojik" bir karakter taşımaktadır. Bir din olarak İslâm'ı diğer teistik dinlerden ve her türlü felsefi öğretilerden ayıran ve ayrıcalıklı kılan en temel konuların başında gelen peygamberlik, iyi niyetli girişimlerle de olsa içerik ve imaj dönüşümü yaşayarak gerçek anlamını yitirmiş durumdadır. Kur'an'ın müslümanların eliyle yitirilmiş özgün peygamberini keşfedip insanlığa yeniden sunmak Tanrı'nın her müslümana yüklediği tarihsel bir sorumluluktur." (Ay, 2008: 47).

Özetle, gerek "Muhammediye" gerek "Envâru'l-Âşikîn" gerekse benzeri kitaplarda yer alan ve günümüz müslümanlarının ekserisinin zihinlerine sağlam bir şekilde kazınmış bulunan peygamber tasavvurunun yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi ve tüm peygamberlerin en doğru şekilde gelecek nesillere ve insanlığa tanıtılması için çok ciddi çabalar sarf edilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Doğru olmayan peygamber tasavvurlarını yansıtan zayıf ve mevzû hadisler ile kaynağı belirsiz kıssa, efsane ve mitolojileri herhangi bir incelemeye tabi tutmaksızın "hadis" diye alıp nakletmek kesinlikle doğru değildir. Çünkü söz konusu asılsız rivâyet ve haberler, müslümanları Kur'an-ı Kerîm ve

⁶⁶ Erul, Bünyamin, (2003). Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001, Ankara: TDV Yayınları, s. 434-435.

⁶⁷ Kur'an merkezli peygamber tasavvurunun nasıl inşa edileceğine ilişkin bazı örnekler için bkz. İslamoğlu, Mustafa, (2012). *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, s. 283-377.

sahih sünnet'in tanıtmadığı bir peygamber anlayışına götürmektedir.

Kaynağı meçhul kıssa ve rivâyetlerde anlatılanları tekrarlayarak Hz. Peygamber'i yanlış tanıtmak ve müslümanların zihinlerine yanlış algı ve tasavvurlar yerleştirmek isabetli değildir. Çünkü bu tür rivâyetlerde anlatılanlar, mitolojik muhtevalı haberlerdir. Dolayısıyla bunların "sağlam ve güvenilir dinî bilgiler olmadığı" okuyuculara veya dinleyicilere özellikle ifade edilmesi gerekir.

Hiçbir peygamberin yeryüzünde böbürlenerek yürümesi, verdiği sözde durmaması, bazı hilelere başvurarak başkasının karısını ele geçirmeye çalışması, hatasını kabul etmemesi, atlarını seyre dalarak namazını kaçırmaması, sonra da suçsuz hayvanları öldürtmesi veya "Öldür beni Allah'ım!" diye isyan edencesine dua etmesi söz konusu değildir. Bu nedenle doğru bir peygamber anlayışının ikâme edilebilmesi için elçilerin örnek alınması gereken özelliklerinin ön plana çıkarılması icap eder. Çünkü onların yaptıkları önemli hizmetlere dikkat çekmek, bir beşer olduklarına sürekli vurgu yapmak, sorumluluk anlayışlarını, fedakârlıklarını, azimlerini, sabırlarını, kararlılıklarını, cesaretlerini ve mütevazı hayatlarını insanlara model olarak sunmak çok daha önemlidir. Ayrıca peygamberleri cinsel konularda çok güçlü gösteren haberleri -sanki büyük bir meziyetmiş gibi naklederek onları "sağlıklı ve normal bir cinsel hayatın rol modeli" olmaktan uzaklaştırmak da doğru değildir.

Hz. Peygamber'i sıradanlaştırmamak adına ona cennetten yedirilip içirildiğini, karnının, idrarının, sümüğünün ve gaitasının temiz olduğunu, ölümlü bir beşer olmasına rağmen cesedinin çürümediğini, kabrinde canlı olduğunu, işittiği ve selam alıp verdiğini bildiren rivâyetler, hem sened hem de metin yönünden problemlidir. Bunları müslümalara sahih hadis diye anlatmak ve Hz. Peygamber'i olduğundan çok farklı tanıtmak ciddi bir vebali üstlenmek anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber'in her zaman yaptığı "sebeplere sarılmak, tedbirler almak, planlı

hareket etmek" gibi doğru ve yerinde sünnet'inin yeniden ihya edilmesi gerekir. Böyle yapmak yerine, "eline aldığı bir avuç toprakla işini halleden bir peygamber imajının" zihinlere yerleştirilmesi uygun değildir. Çünkü böyle bir tavır, Hz. Muhammed'i ümmeti için örnek olma konumundan uzaklaştırma sonucunu doğurmaktadır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'i efsanevî ve esrarengiz bir motif olarak sunmak, neredeyse beşerî hüviyetinden tecrit edip örnek alınmasını imkânsız hale getirerek adeta ilahlaştırmak kesinlikle doğru değildir.

Bîcan kardeşler, mezkûr eserlerinde rivâyetleri naklederken tenkit süzgecinden geçirmemiş, bunları olduğu gibi alıp aktarmış, böylece yanlış tasavvurların devamına neden olmuşlardır. Onlar, "Yüce Allah'ı keyfi kararlar alan, aldığı kararları çok çabuk değiştiren, Hz. Muhammed'in bir dediğini iki etmeyen, o ne derse hemen yapan antropomorfik bir Tanrı olarak" tasvir etmiş, bu kanaatte olanların düşüncelerini yansıtan mevzû hadislerle eserlerinde yer vermiş ve bunları yaygın hâle getirmişlerdir. Çünkü onlar, kitaplara girmeyi başaran her rivâyeti doğru kabul etmiş ve böylece kendilerini okuyanların beyinlerine yanlış mesajlar vermekten de kurtulamamışlardır.

Her iki popüler eserde de bolca tekrarlanan yanlış peygamber tasavvurlarının menfî etkilerini ortaya koyacak, müslümanların algı dünyalarına verdiği zararları tespit edecek ve sağlıklı çözüm önerileri sunacak kapsamlı ilmî çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu çalışmalarda İslâmî kaynaklara girmeyi başarmış her türlü hikâye, masal, mitoloji, efsane, uydurma kıssa ve rivâyetler, Kur'an ve sünnet ışığında bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp değerlendirilmek zorundadır. Zira Hz. Peygamber başta olmak üzere tüm peygamberleri gelecek nesillere ve insanlığa en doğru şekilde tanıtmak için yapılması gereken budur.

KAYNAKÇA

- Abdulgâki, Muhammed Fuad. (1986). *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1405). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Thk.: Ahmet Kalaş, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Adivar, Adnan. (1943). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul:
- Ahatlı, E. (2001). Nübüvvet Mührü (Târihî Süreçteki Algılanması ve Anlamlandırılması), SÜİFD, 3, 281-302.
- Arpağuş, H. K. (2004). Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi Hurafe Kültürü ve Mitoloji (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız), *Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler*, 31 Ekim-02 Kasım 2003, Ankara, 191-206.
- Arslan, M. (2009). Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dinî Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru -Muhammediye Örneği-, *Milel ve Nihal, (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, 6/1, 196-217.
- Ata, Mehmet Mahfûz. (2002). *Kevâşî ve Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, İstanbul: Emre Matbaacılık.
- Ay, M. (2010). İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı, İÜİFD, 23, 77-120.
- Ay, M. (2008). Sufî Teolojinin Peygamberlik Algısı, AÜİFD, 49/1, 17-47.
- Aydemir, A. (1988). Peygamberlik - Allah Elçiliği-, *Diyanet İlmî Dergi*, 24/1, 57-80.
- Bağcı, Hacı Mûsâ. (1999). *H. Peygamber'in Beşerî Yönü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (1999). H. Peygamber'i Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım, DÜİFD, I, 299-319.
- , (2010). Modern Dünyada Peygamber Algısı, Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi, 17, 74-89.
- , (2005). Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadis'in Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması, (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereleri)*, 29-30 Mayıs, 2004, Bursa: KURAV Yayınları, 67-88.
- , (2004). Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü, DEÜİFD, 19, 103-136.
- Banarlı, Nihat Sâmî. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul:
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2000). *Osmanlı Müellifleri*, (I-III), Haz.: Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, Ankara:
- Çelebioğlu, Âmil. (1989). Ahmed Bîcan, *DİA*, II, 49-50.
- Çelebi, İlyas. (2013). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, *DİA*, XLIII, 363-364.
- Çolak, Ali. (2000). *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Danişmend, İsmâil Hâmî. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (I-VI), İstanbul:
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandî. (1992). *Sünenü'd-Dârimî*, (I-II), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. (1992). *Sünenü Ebî Dâvud*, (I-V), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- E. J .W., Gibb. (1907). *A History of Ottoman Poetry*, Londra:
- Erul, B. (2003). H. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım, *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-, 33-66.
- , (2003). Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Ankara: TDV Yayınları, 419-438.

- Esed, Muhammed. (2000). *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, Çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşâret Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillah. (1990). *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Harman, Ömer Faruk. (2008). Rûhu'l-Kudüs, *DİA*, XXXV, 217.
- Hoca Saadettin. (1992). *Tâcü't-Tevârih*, (I-V), Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. (1992). *Müsned*, (I-VI), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İdiz, Ferzende. (2014). Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler, *Ekev Akademi Dergisi*, Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri, 18/59, 179-199.
- İsmail Paşa. (1955). *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul: İslamoğlu, Mustafa. (2012). *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. (2002). *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara: Kitâbiyât.
- , (1999). *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Koçkuzu, Ali Osman. (1983). *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Köktaş, Y. (2002). Hadiste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi, *ÇÜİFD*, 2/2, 41-73.
- Kurtûbî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. (1967). *Câmîu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Mecdi Efendi, Abdülaziz. (1269). *Terceme-i Şakâik-i Nûmâniyye*, Basım yeri yok: Tabhâne-i Âmire.
- Mengi, Mine. (2000). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, *Edebiyat Tarihi-Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. (1992). *Sahîhu Müslim*, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. (1992). *Sünenu'n-Nesâî*, (I-VIII), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1991). Anadolu, *DİA*, III, 113.
- Okudan, R. (2003). Hakikat-i Muhammediyye, Felsefî Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi, *SDÜİFD*, 2/11, 139-164.
- , (2003). Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivâyet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye, *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğler*, *SDÜİF*, Tuğra Matbaası, Isparta: 165-178.
- Ömer Rıza Kehhâle. (1957). *Mu'cemü'l-Müellifin*, Şam: Özafşar, Mehmet Emin. (2003). Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/ Anlayışı, *Diyanet İlmî Dergi*, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-*, 307-330.
- , (2000). Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması (Dinî, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri), *AÜİFD*, 41, 225-273.
- , (1999). Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i, *AÜİFD*, XXXIX, 339, 341.
- Özsoy, Ömer. (1994). *Sünnetullah, Bir Kur'ân İfâdesinin Kavramlaşması*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Sarı, Necmi. (2003). Hz. Musa'nın Ölüm Meleğinin Gözünü Çıkarması Hadisini Anlamaya Doğru, İstanbul: Ümmü'l-Kura Yayınları.
- Seyhan, Ahmet Emin. (2006). *Hadislerde Kıyamet Alametleri (Envâru'l-Âşikîn Örneğinde)*, Isparta: Tuğra Ofset.
- , (2016). *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- , (2013). *Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine*, Atatürk

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39, 159-196.

----, (2013/2). Envâru'l-Âşikîn'de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine, *Hikmet Yurdu*, 6/12, 211-251.

----, (2013). Envâru'l-Âşikîn'de Geçen Bazı Fiten Hadislerinin Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri Üzerine, *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 127-162.

----, (2013). Muhammediye ve Envâru'l-Âşikîn'deki Allah Tasavvurları Üzerine Bir Değerlendirme, *ÇOMÜİFD*, 1/3, 55-82.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. (1992). *Câmiu's-Sahîh*, (I-IV), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Uysal, Muhittin. (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Konya: Yediveren Yayınları.

Uzun, Mustafa. (1995). Envâru'l-Âşikîn, *DİA*, XI, 259.

----, (2005). Muhammediye, *DİA*, XXX, 586-587.

----, (2013). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, *DİA*, XLIII, 362-363.

Yavuz, Yusuf Şevki. (1991). Arş, *DİA*, III, 406-409.

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan. (1885). *Envâru'l-Âşikîn*, İstanbul: Matbaâ-i Osmâniye.

Yazıcıoğlu Mehmed Bîcan. (ts.). *İzahlı Açıklamalı Muhammediye*, Sad.: Abdulkadir Akççek, İstanbul: Kitabevi.

Yıldırım, A. (2000). İlk Dönem Sûfilerinin Peygamber ve Sünnet Anlayışları, *UÜİFD*, 9/9, 393-399.

----, (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yayınları.

Yıldırım, E. (2009). Hz. Musa'nın Ölüm Meleğini Tokatlaması -Bir Rivâyetin Tahlili-, *CÜİFD*, 13/2, 21-37.